

Käfer István

A humanizmus reneszánsza *Lehetőségek Balassi Bálint szlovák értelmezéséhez*

A magyarságtudomány (hungarológia) és a szlovákságtudomány (szlovakológia) anyagát feltáró nemzeti bibliográfiák egyik alapelve a területi. Ebbe a gyűjtőkörbe mindaz a szellemi termék beletartozik, ami az illető ország területén valaha megjelent, tekintet nélkül a nyelvre és a tárgyra. A másik alapelv a nyelvi. Ez természetesen országhatároktól független. Végül a harmadik a külföldi. Ebben a gyűjtőkörben hazai vagy hazai származású személyek munkái, az országról szóló művek stb. szerepelnek. A politikai határok változásait a különböző nemzeti bibliográfiák nem azonos módon veszik figyelembe. Például magyar-szlovák viszonylatban a területi elv alapján 1920-ig teljes az átfedés, hiszen Szlovákia addig Magyarhon része volt, tehát a területén megjelent nyomtatványokat mind a magyar, mind a szlovák nemzeti bibliográfia felsorolja. Elvileg hasonló a helyzet a külföldi vonatkozásokkal is. A két nemzeti bibliográfia a gyakorlatban kölcsönösen ki is egészítheti egymást, és munkatársai között a XIX. század második felétől korrekt együttműködés alakult ki. Ugyanígy a lexikonok esetében is, de azokban a nemzeti minősítést vagy egyáltalán a névsorba kerülést már politikai megfontolások regulázzák.

Az egymást átfedő nemzeti bibliográfiák anyaga régióink egykori integrációjának tükré is adattára. Újkori történelmünkben egészen 1989-ig, a szlovákok esetében 1992. december 31-ig népeink életének alakulását külpolitikai tényezők határozták meg, integrációjuk azonban a XVIII-XIX. század fordulójáig töretlen volt. A modern nemzeti gondolat megjelenésétől egészen napjainkig fokozatosan egyre élesedik a dezintegráció, amelyben a vélt vagy valós nemzeti érdekek ütközése szoros kölcsönhatásba került a nagyhatalmi politikával. Ez szabja meg, ki, mi és miképpen került a nemzeti adattárakból a nemzeti tudományokba, tankönyvekbe, a közvélemény tudatába. Az egykori természetes magyar-szlovák és még tágabb szellemi integ-

ráció adattárainak türelmes kiaknázására talán most keríthetnénk sort, amikor egyelőre elhárultak a külső akadályok egy egészen új kétoldalú és így Európához illeszkedő integráció ki-munkálása elől.

Az 1540-től 1620-ig terjedő időszakot a reneszánsz és a humanizmus virágkorának nevezik az újabb szlovák irodalomtörténeti periodizációban. Igyekeznek hangsúlyozni e korszak szlovák irodalmi fejlődését, amit azonban nehezít a tulajdonképpeni szlováknyelvűség hiánya, az erőteljes kötődés a cseh-német protestantizmushoz és a Felföld társadalmi-politikai életének magyarhoni (Uhorsko) meghatározottsága. A régebbi irodalomtörténetek ezért alig vettek tudomást erről a korszakról, az újabbakra pedig erős hatással volt az utóbbi évtizedek szemlélete: folytatódik a területi elv merev alkalmazása, és érezhető néhány olyan jelentéktelenebb tollforgató túlhangsúlyozása, akikről a már komoly művészi értékeket létrehozó magyar nyelvű irodalom elemzései alig vagy egyáltalán nem vesznek tudomást. Kimaradtak viszont a szlovák irodalomtörténetből régiókn olyan magyar nyelvű alkotói, akiknek művei elválaszthatatlanok a szlovák nemzeti kultúra gyökereitől. Ilyen például számos írónk Balassi Bálinttól egészen Mikszáth Kálmánig. Igaz, a magyar irodalomtörténetben sem tapasztalható törekvés az efféle szemlélet érvényesítésére.

Szimbólum-értékűek a humanista költészet kezdetei a szlovák irodalomtörténetben. Egy XV. század véginek feltételezett versezetet *Szent patrónusok, magyarhoni urak* címmel morva piarista közölt Bécsben 1681-ben kiadott cseh nyelvű énekeskönyvében, de első szakaszának szövege hasonló, dallama pedig megegyezik egy régebbi, Szent Vencelről szóló középkori himnuszéval. A besztercebányai születésű *Joannes Baptista* Janus Pannoniusról írt dicsőítő verset, amely a magyarhoni humanista költő elégiáinak – Bolognában megjelent jubileumi kötetének – végén látott napvilágot 1523-ban. *Nagyszombati Mártont*, azaz Martinus Thyrnavinust Martin z Trnavy-ként tartják számon, és ismertetik *Ad regni Hungariae proceres* című művét, amelyben *Szent István* és *Hunyadi Mátyás* példájával igyekeznek felrázni Magyarhon széthúzó nemességét.

Biblikus cseh nyelven írt egykorú szöveg nem maradt fenn az 1540-nel záródó korszakból, de a Felföldön számos későbbi másolatban megőrzött cseh ének a mohácsi csatáról igen. A szlovák nyelv nyomelemei *Pesti Gábor* hatnyelvű szótárában fedezhetők fel, cseh részébe ugyanis néhány szlovakizmus került. Az 1540 utáni korszak szlovák irodalmi szövegyűjteményeit lapozgatva *Nicolaus Olahus* – *Oláh Miklós* esztergomi érsek, minden magyarhoni humanista mecénása köszönt ránk, akinek jóindulatáért az eddig ismeretlen *Florianus Franta* trencsényi polgár, *Thurzó György* titkára esedezik *Ad Nicolaum Olahum* című versében.

Martinus Rakocius – *Martin Rakovský* a túróci Rakovo szülötte (1535) Prágában töltekezett a humanizmus tanításaival, tanárkodott Csehországban, majd idehaza Pozsonyban a Királyi Kamara tisztségviselőjeként és Túróc megye alispánjaként tevékenykedett. 1579-ben meglátogatta Kutná Hora városában működő fivérét, és akkor halt meg. Szépmívű elégikus disztichonokat szentelt Louny cseh városka iskolájának, kultúrájának, népe munkájának (Prága, 1588). Királyi alkalmazottként Miksa császárnak ajánlotta államigazgatási vereszetét, amelyben az állam társadalmi rétegződését és a politikai válságok kiváltó okait elemezte (Bécs, 1560). Egy másik művében megrajzolta az eszményi állami berendezkedést (1574). Rakocius magyarhoni hazafisága közvetlenül a *Paulus Rubigallus* (Rothan) selmeci bányatisztviselőt köszöntő versében nyilvánult meg. Rubigallus wittenbergi tanulmányai során *Querela Pannoniae ad Germaniam* (1537) című versében Németországot vádolja, amiért közömbös a Magyarhont ért török veszedelemmel kapcsolatban, sőt a Werbőczy-vezette konstantinápolyi küldöttséghez is csatlakozott, amely *János Zsigmond* támogatását igyekezett kieszközölni *II. Szulejmántól* (1544). Egy évtizeddel később, amikor Rakocius is wittenbergi egyetemi polgár volt, Rubigallus ismét az egyetemi városba készült, hogy főként Melanchton közvetítését kérje Magyarhon megsegítésének ügyében. Ez alkalomból írta Rakocius *Ad Paulum Rubigallum Pannoniam poetam* című költeményét.

Ezokról nem tudósít a magyar irodalomtörténet, *Joannes Sambucus* viszont *Zsámboki János* néven "a legnagyobb magyar filológus polihisztor"-ként tartja számon, aki kora valamennyi jelentősebb írástudójával kapcsolatot tartott, és Európa-szerte ismertté tette a magyar kultúrát. Ján Sambucus néven 1975-ben gazdag anyagú szlovák monográfia jelent meg róla, mint nagyszombati születésű (1531), Bécsben elhunyt (1584) humanistáról, pedig korábban, néhány magyar nyelvű levele miatt a szlovák tudomány lemondott munkásságának tanulmányozásáról. Sambucus példája is bizonyítja térségünk kulturális közösségét, amelynek elemzésekor lehetetlen a XIX-XX. századi nemzeti szemléletmód alkalmazása. Még csak nem is kizárólag szülővárosának előjoga, hogy legbecsesebb helytörténeti emlékei, nagyjai között tartsa számon *Tirnaviae patriae meae arma* című verse kapcsán: Magyarhon egész nemességét szólítja egységbe a haza érdekében.

A "német" *Joannes Bocaius* (1569-1621) sem azért van joga a modern szlovák irodalomtörténetnek, mert jó évtizedet töltött Eperjesen és Kassán, hanem azért, mert az ő hungarus patriotizmusa, az országért, a közösségért végzett munkája is formálta egész térségünk kultúráját. Bártfán 1599-ben kiadott *Hungaridos libri poematum V.* című kötetében Rakociusszal és Rubigallusszal egybehangzóan kritizálta Németország közönyét Magyarhon haláltusája iránt a török ellen (*Poeta ad Germaniam*). Összefogásra lelkesítette a hazai nemességet

(Ad Hungariam). Továbbá anekdotákat közölt Mátyás királyról, verset írt a Fülek környéki harcokról, a Tátra szépségéről, halála előtt pedig *Bethlen Gábort* szolgálta titkos tanácsosként Gyulafehérváron.

E humanista sorba tartozik a szepességi Farkasfalván született (1580?) *Joannes Filiczki de Filefalva* – Farkasfalvanus Scepusius – Filiczki János – Ján Filický, aki Prága, Heidelberg, Basel után Sárospatakon tanárkodott. Latin versei között felbukkan néhány magyar és kelet-szlovák nyelvjárású sor, sőt egy szójáték is: egy *Hatala* nevű betyár nevét *Hát alá*-nak magyarázta. A kálvinista tanár humanizmusa finoman utasította vissza a másság lenézését és a kevésbé fényes jelennel rendelkezők kishitűségét 1614-ben Bázelen megjelent *Carminum libri duo*-jában; az *Ad Sphenium* című epigrammájában a szlávok kigúnyolóit figyelmeztette a szerencse forgandóságára, és lírai hangvétellel írta meg *Hungaria* című költeményét.

Nagyszombati Márton és Sambucus mellett nem találjuk viszont a szlovák irodalomtörténetben *Pécsi Lukácsot*, a nagyszombati Telegdi-nyomda, az Egyetemi Nyomda jogelődjének nyomdászát, tipográfus-művészt, íróját, költőjét. A katolikus nyomdaalapítás (1577) az Esztergomból odamenekülő főegyházmezei székhelyen akkor is a szlovák művelődés fontos gyökere, ha ebben a korai időszakában szláv nyelvű kiadvány nem hagyta el sajtóját. Pécsi Lukács családját a király Eperjes környékén kárpótolta Szlavóniában elvesztett birtokaiért, s onnan, Peech-Vyfalú, azaz Pécsújfalú, illetve a néhány évtized múlva elszlovákosodott Pečovská Nová Ves uraként lett Nagyszombatban káptalani ügyész. A reneszánsz írópolihisztor megindította népszerű kalendáriumsorozatát, amelynek fametszetei és versei szélesebb olvasóközönség igényeit elégítették ki. Ő szerkesztette *Pietro Ransano Epitome rerum Hungaricarum* című munkáját, amelyet Sambucus művéből egészített ki. Országos terjesztésű volt az 1584-ben kiadott *Corpus juris Hungarici*, amelynek előállításához felújította a nyomda betűtípusait. Latin és magyar nyelvű előszavai, kísérő versei, *Az keresztyen hadakozásnak tükröje* című könyvecskéje Esztergom visszafoglalására (1595) humanista életszemléletet, magyarhoni hazafiságot tükröz.

Még jelentősebb a szerepe a magyarhoni irodalomtörténetben a szlovák hajszalereiben *Balassi Bálintnak* és *Rimay Jánosnak*. Mindketten a Felföldön töltötték életük jelentős részét, bizonyíthatóan ismerték, Rimay írásban is használta a biblikus cseh (szlovák) nyelvet. Balassit korábban "szlovák reneszánsz költőnek" titulálták, az utóbbi évtizedek irodalomtörténete azonban lemondott róla, és világirodalomként néhány sorban említette. Pedig milyen tanulságos akár egy rövid lapozgatás összes verseit és leveleit tartalmazó kötetében! Egy latinból fordított, Rózsahegy 1579. július 4-én kelt dokumentumban szlovák nyelven maradt meg a lényeg "Wawrisó kifosztásáról". 1580 májusa előtt valószínűleg Lipótújvárról német nyelvű le-

vélben panaszt tett a Szentiványiak erdei kihágásai miatt, akik a Holonak nevezett hegyet is elveszik tőle. Az 1584. március 9-én kelt birtokmegosztás szerint Liptóújvár területén minden jobbágytelek Balassi Bálinté lesz. A parasztok nevei önmagukért beszélnek, és bizonyára költőnk az ő nevük nyelvén társalgott *Usik Andrással*, *Stefan Mackoval*, Nohynkával, Zellyennel, *Dzsurov Péterrel*... És olvashatjuk a szlovák irodalomtörténetben szereplő Rubigallus bányabíró család legényének megverésével kapcsolatos levelet is Selmecebányához.

Minden bizonnyal sokat kutatja még az irodalomtudomány a Fanchali Jób-kódexben talált azonos kezek által másolt magyar és szlovák verseket, Balassi-műveket, köztük Szép magyar komédiáját. Tudunk arról, milyen hatással volt a Balassi-strófa kora költészetére, *Beniczky Péter* szlovák verseire. Nem veszt vele a magyar és a szlovák nemzet kultúrája, ha minden politikai felhang nélkül elismeri a magyarhoni irodalom közösségét, és ilyen "hangszerelésben" bocsátja közmegismerésre a jelen és a jövő integrációjának erősítésére.

Rimay Jánosról köztudott, hogy ő gondozta, terjesztette mesterének költészetét és levelezett hazánk közhasználatú szlovák irodalmi nyelvén, a biblikus csehen. Magyarra is fordított szlovák egyházi énekeket. Sajnálhatjuk, hogy ő is hiányzik az újabb szlovák irodalomtörténetek lapjairól.

Azt hiszem, szerves része Balassi-évfordulónk gondolatainak *Sztrégovai Madách Gáspár* kétnyelvű verselése. Igen, Rimay János unokaöccséről, Madách Imre öséről van szó, aki négy vallásos verset fordított magyarra az egykorú szlovák irodalmi nyelvből. Ránkmaradt egy verses története az 1638. évi kalábriai földrengésről, amit csehből fordított magyarra, de feltételezhető, hogy az eredetét is maga írta. Mindenesetre a cseh szöveg elveszett, csak a magyar fordítás ismert, amit viszont *Emil Boleslav Lukáč*, a magyar irodalom tán legjelesebb szlovák tolmácsolója és népszerűsítője, szellemi integrációnk bátor hirdetője ültetett át szlovák nyelvre, s ez szerepel a régi szlovák irodalom szöveggyűjteményében.